

УДК 342.723

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.11>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВИХ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЩЕПЛЕНЬ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Єрмольєва К.А.,

*аспірантка кафедри службового та медичного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0009-0009-6911-6742

e-mail: yermolyeva99@gmail.com

Єрмольєва К.А. Правові аспекти забезпечення обов'язкових профілактичних щеплень.

У статті досліджується питання правового регулювання обов'язкових профілактичних щеплень в Україні через призму судової практики, зокрема з урахуванням рішень Верховного Суду у справах, що стосуються обмеження доступу до освіти та праці у зв'язку з відмовою від вакцинації. З огляду на зростання значущості публічного інтересу у сфері охорони здоров'я, зокрема в умовах пандемічних загроз, проблема досягнення балансу між індивідуальними правами особи (право на освіту, право на працю, право на тілесну недоторканність) та потребами суспільства (захист здоров'я населення) набула особливої правової складності.

У статті проаналізовано ключові категорії судових спорів: справи щодо відмови у зарахуванні дітей до закладів дошкільної освіти через відсутність обов'язкових щеплень; справи про обмеження права на освіту для невакцинованих дітей; справи щодо відсторонення працівників від роботи у зв'язку з відмовою від вакцинації, зокрема проти COVID-19. У кожній з цих категорій суди формулюють власні правові позиції, які поступово складаються у сталі правозастосовні підходи. Верховний Суд України, аналізуючи обставини справ, стабільно визнає обов'язкові щеплення законною та пропорційною умовою допуску до освітнього процесу. Ряд постанов свідчить про чітке розуміння судовою владою важливості захисту епідеміологічного благополуччя як легітимної мети, що виправдовує тимчасові обмеження певних прав дитини. Судова аргументація ґрунтується на застосуванні тесту пропорційності, врахуванні пріоритету публічного інтересу та необхідності забезпечення балансу між правами окремої особи та правами інших учасників освітнього середовища. Водночас у справах щодо відсторонення працівників від роботи через відмову від обов'язкової вакцинації спостерігається розвиток національної судової практики: від визнання порушень з боку роботодавців у разі недостатньої нормативної визначеності – до підтвердження правомірності втручання у трудові права за наявності відповідної законодавчої основи. Верховний Суд наголошує на необхідності дотримання вимог правової визначеності, законності та пропорційності, а також застосовує положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як орієнтир для правової оцінки втручання в особисті права.

Зроблені висновки, що судова практика в Україні у справах щодо обов'язкових щеплень формує збалансований підхід до розмежування приватного та публічного інтересу. Судові рішення відіграють ключову роль у правовому забезпеченні стабільності та передбачуваності у сфері охорони здоров'я, а також сприяють гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами захисту прав людини.

Ключові слова: судова практика, суд, рішення суду, Верховний Суд, вакцинація, обов'язкове профілактичне щеплення, відмова від щеплення, охорона здоров'я, публічний інтерес, особисті немайнові права людини.

Yermolyeva K.A. Legal aspects of ensuring mandatory preventive vaccinations.

The article examines the issue of legal regulation of mandatory preventive vaccinations in Ukraine through the prism of judicial practice, in particular, taking into account the decisions of the Supreme Court in cases concerning restrictions on access to education and work in connection with the refusal to

be vaccinated. Given the growing importance of public interest in the field of health care, in particular in the context of pandemic threats, the problem of achieving a balance between individual rights of the person (the right to education, the right to work, the right to physical integrity) and the needs of society (protection of public health) has acquired particular legal complexity.

The article analyzes key categories of litigation: cases regarding the refusal to enroll children in preschool educational institutions due to the lack of mandatory vaccinations; cases regarding the restriction of the right to education for unvaccinated children; cases regarding the suspension of employees from work in connection with the refusal to be vaccinated, in particular against COVID-19. In each of these categories, the courts formulate their own legal positions, which gradually develop into stable law-enforcement approaches. The Supreme Court of Ukraine, analyzing the circumstances of the cases, consistently recognizes mandatory vaccinations as a lawful and proportionate condition for admission to the educational process. A number of rulings indicate a clear understanding by the judiciary of the importance of protecting epidemiological well-being as a legitimate goal that justifies temporary restrictions on certain rights of the child. The judicial reasoning is based on the application of the proportionality test, taking into account the priority of the public interest and the need to ensure a balance between the rights of an individual and the rights of other participants in the educational environment. At the same time, in cases concerning the suspension of employees from work due to refusal to undergo mandatory vaccination, there is a development of national judicial practice: from recognizing violations by employers in the event of insufficient regulatory certainty to confirming the legality of interference with labor rights in the presence of an appropriate legislative basis. The Supreme Court emphasizes the need to comply with the requirements of legal certainty, legality and proportionality, and also applies the provisions of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as a guideline for the legal assessment of interference with personal rights.

It is concluded that the judicial practice in Ukraine in cases regarding mandatory vaccinations forms a balanced approach to the distinction between private and public interest. Court decisions play a key role in the legal provision of stability and predictability in the field of health care, and also contribute to the harmonization of national legislation with international standards for the protection of human rights.

Key words: case law, court, court decision, Supreme Court, vaccination, mandatory preventive vaccination, refusal to vaccinate, health care, public interest, personal non-property rights of a person.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку системи охорони здоров'я питання обов'язковості профілактичних щеплень набуває особливого значення у зв'язку із глобальними епідеміологічними викликами, включаючи спалахи інфекційних захворювань і пандемії. Зазначене, у свою чергу, зумовлює потребу у належному правовому регулюванні механізмів забезпечення балансу між правом особи на свободу вибору і публічним інтересом у захисті здоров'я та життя населення. Практика національних судів засвідчує наявність різних підходів до вирішення спорів, пов'язаних із відмовою від щеплень, а також справ, пов'язаних із обмеженням доступу невакцинованих осіб до освіти чи праці та їх правовими наслідками, що створює неоднозначність у правозастосуванні.

Метою дослідження є з'ясування особливостей та основних тенденцій розвитку судової практики щодо обов'язковості профілактичних щеплень в Україні, а також визначення ролі судової практики у забезпеченні балансу між правом на охорону здоров'я та іншими конституційними права в контексті обов'язкових профілактичних щеплень.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика правового регулювання та судового розгляду справ, що пов'язані із обов'язковими профілактичними щепленнями досліджувалась такими науковцями як: О.В. Гальчуком, О.І. Гуцуляк, Л.М. Жванко, О.О. Кругловою, І.А. Мацелюх, В.В. Мозговою, С.М. Платовим, І.С. Солтисом, Т.А. Француз-Яковець та іншими. Водночас, зазначені вчені зосереджували свою увагу здебільшого на питаннях співвідношення публічних інтересів та індивідуальних прав, забезпечення права на працю у випадку відмови працівника від проведення щеплення, а також на аналізі міжнародних стандартів у сфері охорони здоров'я, тобто, більшість наукових напрацювань мають переважно загальнотеоретичний або медико-правовий характер. На нашу думку, аналіз судової практики щодо обов'язковості профілактичних щеплень є необхідним для вироблення узгоджених підходів до тлумачення законодавства і забезпечення балансу між правами громадян і публічними інтересами.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання проведення обов'язкових профілактичних щеплень в Україні належить до найбільш дискусійних питань у сфері співвідношення публічних інтересів та особистих немайнових прав людини. У цьому контексті судова практика відображає прагнення досягти балансу між забезпеченням епідеміологічного благополуччя населення та реалізацією індивідуальних прав на свободу переконань, фізичну недоторканність і надання інформованої згоди на медичне втручання.

З огляду на суспільну значущість обов'язкових профілактичних щеплень і специфіку їх законодавчого регулювання, системний аналіз судової практики потребує структурування спорів за окремими критеріями. Такий підхід дозволяє виявити найбільш поширені правові колізії, що виникають у процесі застосування чинного законодавства, а також проаналізувати правові позиції судів щодо співвідношення публічних інтересів у сфері охорони здоров'я та особистих немайнових прав.

Для репрезентативного огляду судової практики доцільним є виокремлення таких основних категорій спорів, кожна з яких має власну юридичну специфіку та відображає певний тип правовідносин: справи щодо відмови у зарахуванні до закладу дошкільної освіти через відсутність щеплень. У цих спорах простежується використання адміністративного розсуду органами охорони здоров'я та освіти, а також визначаються межі судового захисту прав дітей дошкільного віку в умовах дії обмежувальних приписів; справи про право на освіту та обмеження для невакцинованих дітей. Вони стосуються реалізації конституційного права на освіту у зв'язку з відмовою органів освіти допускати невакцинованих дітей до навчального процесу. Особливу увагу привертають правові висновки Верховного Суду, які акцентують на забезпеченні найкращих інтересів дитини та визначають межі допустимого втручання держави в освітні права з метою охорони громадського здоров'я; справи щодо відсторонення працівників від роботи у зв'язку з відмовою від вакцинації проти COVID-19. Їх аналіз дозволяє окреслити межі дискреційних повноважень роботодавця та органів охорони здоров'я в умовах пандемії, а також оцінити пропорційність обмеження права на працю з метою забезпечення колективної безпеки та захисту здоров'я інших осіб.

Судова практика щодо відмови у зарахуванні до закладів дошкільної освіти у зв'язку з відсутністю обов'язкових щеплень.

У постанові Верховного Суду від 20 березня 2018 року у справі № 337/3087/17 предметом спору стала відмова територіального відділу освіти у видачі направлення до дитячого садка через відсутність щеплень у дитини. Суд першої інстанції та апеляційний суд відмовили у задоволенні позову матері, яка діяла в інтересах дитини. Верховний Суд підтримав їх позицію, зазначивши, що індивідуальне право батьків відмовитися від вакцинації поступається суспільному інтересу у сфері охорони здоров'я [1]. Із зазначеного випливає, що відмова у зарахуванні без щеплень була визнана пропорційною і законною мірою.

Подібна правова позиція була підтверджена постановою Верховного Суду від 30 листопада 2020 року у справі № 1940/1387/18. У цьому випадку суд визнав правомірною відмову у зарахуванні дитини до закладу дошкільної освіти у разі відсутності профілактичних щеплень, підкресливши, що вакцинація є необхідною умовою доступу до навчання. Верховний Суд наголосив, що втручання у право на особисту недоторканність є виправданим, якщо воно відповідає принципам законності та пропорційності й спрямоване на захист здоров'я інших дітей та суспільства загалом [2].

Аналогічний підхід закріплено і в постанові Верховного Суду від 8 лютого 2021 року у справі № 630/554/19. Суд визнав, що обмеження права на освіту у зв'язку з відсутністю щеплень є пропорційним заходом, спрямованим на охорону громадського здоров'я [3]. Рішення підтвердило усталений підхід до тлумачення співвідношення між індивідуальними правами та публічними інтересами.

Послідовність правових висновків Верховного Суду підтверджується також рішенням Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 22 квітня 2020 року у справі № 159/7163/19. Суд наголосив, що право дитини на освіту може бути обмежене в інтересах захисту здоров'я інших дітей та працівників закладу, що відповідає принципу пропорційності та забезпечує баланс між приватними і публічними інтересами [4].

Узагальнюючи, можна констатувати, що національні суди послідовно визнають обов'язковість профілактичних щеплень для відвідування закладів освіти як законний і пропорційний механізм забезпечення епідеміологічного благополуччя та захисту громадського здоров'я.

Судова практика щодо реалізації права на освіту та обмежень для невакцинованих дітей. У постанові Верховного Суду у справі № 682/1692/17 від 17 квітня 2019 року підтверджено, що проходження обов'язкових профілактичних щеплень є необхідною умовою для відвідування закладів освіти, а їх відсутність може слугувати правомірною підставою для відмови у прийнятті дитини до навчального закладу. Предметом спору виступала відмова дошкільного закладу освіти у прийомі дитини через відсутність обов'язкових щеплень. Славутський міськрайонний суд Хмельницької області, а згодом і Хмельницький апеляційний суд, відмовили у задоволенні позову матері, яка діяла в інтересах своєї дитини. Верховний Суд, залишаючи рішення попередніх інстанцій без змін, визнав, що обмеження права дитини на освіту є виправданим з огляду на суспільні інтереси та необхідність забезпечення епідеміологічного благополуччя [5]. Постанова Верховного Суду у справі № 682/1692/17 має важливе значення як прецедент, що підтверджує баланс між індивідуальним правом на освіту та публічним інтересом у сфері охорони здоров'я. Суд наголосив, що тимчасове обмеження доступу невакцинованої дитини до освітнього процесу відповідає принципам законності та пропорційності, а також є засобом захисту прав інших учасників освітнього середовища.

У постанові Верховного Суду у справі № 331/5291/19 від 10 березня 2021 року було сформульовано аналогічний підхід щодо пріоритетності суспільного інтересу у сфері охорони здоров'я. У даній справі предметом спору стало відсторонення учениці від занять у навчальному закладі у зв'язку з відсутністю у неї обов'язкових щеплень. Жовтневий районний суд м. Запоріжжя (09.06.2020 р.) та Запорізький апеляційний суд (20.10.2020 р.) відмовили у задоволенні позову матері, яка оскаржувала наказ директора ліцею. Верховний Суд, залишаючи рішення попередніх інстанцій без змін, підтвердив, що щеплення є законною передумовою для відвідування навчальних закладів, а тимчасове відсторонення від занять без їх проходження є правомірним і пропорційним заходом [6]. Постанова Верховного Суду у справі № 331/5291/19, як і попередні рішення, засвідчує необхідність дотримання принципу верховенства права та законодавчих вимог щодо обов'язкових щеплень, а також підкреслює роль держави у забезпеченні епідеміологічного благополуччя населення.

Аналіз зазначених вище судових рішень свідчить про послідовну позицію Верховного Суду щодо обґрунтованості обмеження доступу невакцинованих дітей до освітніх закладів. Такі обмеження визнаються законними, пропорційними та спрямованими на захист громадського здоров'я, що підтверджує пріоритетність публічного інтересу над індивідуальними переконаннями.

Судова практика щодо відсторонення працівників від роботи у зв'язку з відмовою від обов'язкового щеплення проти COVID-19. У постанові від 14 грудня 2022 року у справі № 130/3548/21 Верховний Суд наголосив на необхідності чіткого нормативного закріплення вимоги про обов'язковість щеплень, підкресливши, що така вимога має ґрунтуватися виключно на положеннях закону, а не на підзаконних нормативно-правових актах. Суд вказав на недопустимість втручання в трудові права працівника без наявності відповідної законодавчої підстави. Задовольнивши позов працівника, який був відсторонений від роботи без проходження обов'язкового щеплення, суд визнав такі дії роботодавця непропорційним втручанням у права працівника [7]. Така позиція підтверджує необхідність дотримання принципу правової визначеності та недопущення обмеження прав без належного правового підґрунтя.

Водночас у постанові Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2024 року у справі № 191/4364/21 було підтримано протилежну правову позицію. Суд визнав, що відсторонення працівника від роботи у зв'язку з відмовою від обов'язкового щеплення є правомірним та пропорційним заходом, спрямованим на захист громадського здоров'я. Верховний Суд обґрунтував свою позицію з урахуванням положень статті 46 Кодексу законів про працю України, статті 10 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а також статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд встановив, що роботодавець не порушив процедурних вимог при відстороненні працівника та діяв у межах повноважень, визначених законом [8]. Отже, було визнано, що втручання в право працівника є виправданим і відповідає критеріям законності та пропорційності.

У справі № 465/9683/21, розглянутій Верховним Судом 25 вересня 2024 року, предметом спору було відсторонення працівниці освітнього закладу від роботи через відмову від проходження обов'язкового щеплення. Рішенням суду касаційної інстанції було скасовано рішення судів першої та апеляційної інстанцій, якими відсторонення визнавалось незаконним. Верховний Суд під-

твердив правомірність дій роботодавця, вказавши на те, що такий захід є законним та відповідає легітимній меті – забезпеченню епідеміологічної безпеки в освітньому середовищі [9]. Зазначене рішення також акцентує увагу на необхідності забезпечення балансу між індивідуальними правами працівника та суспільним інтересом.

У постанові Верховного Суду від 08 травня 2024 року у справі № 335/6967/22, яка стосувалася обмеження права дитини на освіту через відсутність профілактичних щеплень, Верховний Суд сформулював важливу правову позицію щодо допустимості обмеження індивідуальних прав у контексті публічного інтересу. Суд визнав обґрунтованим та пропорційним недопуск дитини до навчання у випадку відсутності обов'язкових щеплень, зазначивши, що захист здоров'я інших учасників освітнього процесу є пріоритетним завданням держави [10]. При цьому Верховний Суд послідовно застосував критерії, встановлені статтею 8 Конвенції, наголосивши на легітимності мети та необхідності такого втручання в демократичному суспільстві.

Загалом, аналіз зазначених рішень Верховного Суду дає підстави стверджувати про поступове формування збалансованого підходу до вирішення спорів, пов'язаних із обов'язковими щепленнями та правом на працю. Суд підкреслює необхідність дотримання принципів верховенства права, правової визначеності та пропорційності втручання у права особи. У межах такого підходу кожна конкретна справа розглядається з урахуванням її обставин, що свідчить про відсутність уніфікованого підходу на ранніх етапах формування практики, проте водночас демонструє прагнення до узгодженості та правової передбачуваності.

З огляду на вищезазначене, судова практика у справах, пов'язаних із обов'язковими щепленнями проти COVID-19, відображає складну взаємодію публічного інтересу щодо охорони здоров'я населення та індивідуальних немайнових прав працівників і громадян загалом. Такий підхід сприяє формуванню стабільної та передбачуваної правозастосовної практики, що є критично важливим у контексті реагування на загрози пандемічного характеру.

Висновки. Аналіз сучасної судової практики у справах, пов'язаних із проведенням обов'язкових профілактичних щеплень, засвідчує тенденцію до послідовного формування вітчизняної юриспруденції, що базується на принципах правової визначеності, пропорційності та балансу між публічними і приватними інтересами.

Насамперед з аналізу судової практики у вказаній сфері необхідно зробити висновок про переважання публічного інтересу у сфері охорони здоров'я над індивідуальними правами. У ряді рішень, зокрема у справах щодо відмови в зарахуванні дітей до закладів освіти у зв'язку з відсутністю щеплень, Верховний Суд послідовно визнає правомірність втручання держави у реалізацію особистих немайнових прав (зокрема, права на освіту та особисту недоторканність) задля забезпечення епідеміологічного благополуччя. Судова аргументація ґрунтується на необхідності дотримання принципу пропорційності втручання, при цьому колективна безпека визнається легітимною метою, яка виправдовує такі обмеження.

Судова практика також демонструє сталість підходів до визначення правомірності обмежень доступу до освіти для невакцинованих дітей. Рішення Верховного Суду формують чіткі орієнтири для нижчих інстанцій у справах, що стосуються допуску до освітнього процесу, одночасно забезпечуючи реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, з урахуванням інтересів інших учасників освітнього середовища. На відміну від справ у сфері освіти, спори щодо відсторонення працівників через відмову від обов'язкового щеплення проти COVID-19 виявили відсутність уніфікованої судової практики на початковому етапі її формування. Це пояснюється як недосконалістю нормативного регулювання, так і необхідністю врахування специфіки обставин кожної конкретної справи. Проте останні правові позиції Верховного Суду свідчать про поступове консолідування підходів, що підтверджується застосуванням однакових принципів правової визначеності, законності та пропорційності до трудових правовідносин. Крім того, Верховний Суд неодноразово наголошував на недопустимості обмеження прав особи без чіткого законодавчого регулювання. На нашу думку, судова практика вказує на потребу законодавчого удосконалення процедур, пов'язаних із запровадженням обов'язкових медичних заходів, для забезпечення відповідності таким заходам стандартів верховенства права. У всіх категоріях справ суди послідовно застосовують тест пропорційності для оцінки допустимості втручання у права особи. При цьому легітимна мета (захист здоров'я інших осіб), наявність законного підґрунтя, а також мінімізація шкоди для особи є ключовими елементами судової аргументації.

Правові позиції Верховного Суду, що стали орієнтиром для нижчих інстанцій, засвідчують не лише стабілізацію судової практики, але й активне впровадження європейських стандартів захисту прав людини в контексті національної специфіки. Застосування положень статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як засобу оцінки втручання в особисті немайнові права свідчить про інтегративний підхід до тлумачення норм національного та міжнародного права.

Узагальнюючи, слід констатувати, що судова практика в Україні у справах, пов'язаних з обов'язковими щепленнями, поступово трансформується у систему збалансованих правових підходів, яка поєднує захист суспільних інтересів із дотриманням стандартів прав людини. Утвердження пріоритету публічного інтересу у сфері охорони здоров'я не відбувається шляхом нівелювання особистих прав, а базується на чіткому дотриманні принципів правової визначеності, законності та пропорційності. Це свідчить про становлення в Україні зрілої правозастосовної практики у сфері медичного права в умовах викликів глобального та національного рівнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постанова Верховного Суду у справі № 337/3087/17 від 20 березня 2018 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72899510> (дата звернення: 25.08.2025).
2. Постанова Верховного Суду у справі № 1940/1387/18 від 30 листопада 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93245142> (дата звернення: 25.08.2025).
3. Постанова Верховного Суду у справі № 630/554/19 від 08 лютого 2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94737849> (дата звернення: 25.08.2025).
4. Рішення Ковельського міськрайонного суду Волинської області у справі № 159/7163/19 від 22 квітня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88862839> (дата звернення: 25.08.2025).
5. Постанова Верховного Суду у справі № 682/1692/17 від 17 квітня 2019 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81652333> (дата звернення: 25.08.2025).
6. Постанова Верховного Суду у справі № 331/5291/19 від 10 березня 2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642825> (дата звернення: 25.08.2025).
7. Постанова Верховного Суду у справі № 130/3548/21 від 14 грудня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075195> (дата звернення: 25.08.2025).
8. Постанова Верховного Суду у справі № 191/4364/21 від 27 березня 2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297143> (дата звернення: 25.08.2025).
9. Постанова Верховного Суду у справі № 465/9683/21 від 25 вересня 2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122118163> (дата звернення: 25.08.2025).
10. Постанова Верховного Суду у справі № 335/6967/22 від 08 травня 2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118961228> (дата звернення: 25.08.2025).